

Les 1

DE TWEEDE WERELDOORLOG IN SÚDWEST-FRYSLÂN

1940-1945

*Schoenen van
Titus Brandsma*

Inhoud

1940

1941

1942

1943

1944

1945

De Duitse aanval

De Duitse bezetting in Súdwest-Fryslân

Het bonnenstelsel

494 Burgemeesters weg-gezuiverd

Ontslag van burgemeesters

Joodse mensen in Súdwest-Fryslân

Het verzet

De Duitsers tegen het verzet

Vliegtuigongelukken in Súdwest-Fryslân

Barre tijden: De Hongerwinter

Friesland bevrijd

De Duitse aanval

In 1933 kwam Adolf Hitler aan de macht in Duitsland. Hitler was de leider van de nationaalsocialistische partij. De Duitsers werden **nazi's** genoemd. Dat is de verkorte naam voor aanhangers van het nationaalsocialisme. De nazi's vonden dat een sterke leider alles moest bepalen. Mensen mochten niet zelf kiezen of meebeslissen. Hitler wilde meer land en macht voor nazi-Duitsland en veroverde daarom verschillende Europese landen. De Tweede Wereldoorlog begon in september 1939, toen het leger van Duitsland het land Polen binnenviel.

Súdwest-Fryslân wordt aangevallen, 1940

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger Nederland binnen. Dat was het begin van de Tweede Wereldoorlog in ons land. Ook in Súdwest-Fryslân kwamen de Duitse soldaten al snel dichterbij.

Gevechten bij Wons en Kornwerderzand

Bij het dorp **Wons** probeerden Nederlandse soldaten de Duitsers tegen te houden. Maar het Duitse leger had sterkere en modernere wapens. Daardoor werd de Nederlandse verdedigingsplek snel kapotgeschoten.

Bij **Kornwerderzand** ging het anders. Daar zaten Nederlandse soldaten in **kazematten**. Dat zijn stevige bunkers van beton. Ze waren gebouwd bij de aanleg van de Afsluitdijk. Vanuit deze bunkers konden de soldaten zich verdedigen. De Duitsers konden hier niet doorbreken. De Nederlandse soldaten hielden vijf dagen stand.

Toch overgeven

Op 14 mei 1940 bombardeerden de Duitsers de stad Rotterdam. Een groot deel van de stad werd verwoest. Het Duitse leger dreigde om nog meer steden te bombarderen. Daarom besloot Nederland zich op **15 mei 1940** over te geven. Ook de soldaten bij Kornwerderzand moesten stoppen met vechten. Dit vonden zij heel moeilijk, want zij hadden de strijd daar nog niet verloren. De soldaten werden gevangengenomen, maar het grootste deel van deze soldaten werd al snel vrijgelaten.

Een kazemat (bunker) bij Kornwerderzand.

Duitse inval bij Kornwerderzand in mei 1940.

Link

- In [de video 'de Kazematten van Kornwerderzand'](#) kun je het verhaal van de Duitse inval in 1940 horen van soldaat Jan van Dokkum. Bron: VPRO/NPO.

De bezetting in Zuidwest-Friesland

Na de overgave kwamen overal Duitse soldaten. Je kon vliegtuigen zien en horen in de lucht.

De mensen in Súdwest-Fryslân dachten er verschillend over, bijvoorbeeld:

- Veel mensen waren blij dat er niet nog meer gevochten werd.
- Anderen waren verdrietig en teleurgesteld dat Nederland niet had gewonnen.
- Een kleine groep mensen was juist blij met de Duitsers. Sommigen waren lid van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB). Zij steunden de ideeën van de Duitsers.

Zo begon een moeilijke tijd. Nederland bleef vijf jaar bezet door Duitsland.

Klassengesprek

- Hoe zouden de soldaten zich gevoeld hebben toen ze moesten stoppen met vechten, terwijl ze nog niet verloren hadden?
- Soldaten hielden bij Kornwerderzand langer stand dan bij Wons.
Waarom is verdedigen in een bunker makkelijker?
- Vanaf nu was je niet meer vrij. Je mocht bijvoorbeeld geen Nederlandse vlag meer ophangen of het volkslied zingen. Wat betekent vrijheid/vrij zijn voor jou?

Opdracht

Stap in de schoenen van een soldaat

- Teken een kazemat. Schrijf een kort dagboekfragment erbij: Wat zie je? Wat hoor je? Wat voel je?

De Duitse bezetting in Súdwest-Fryslân (1940-1945)

In het begin dachten veel inwoners van Súdwest-Fryslân dat de bezetting misschien wel mee zou vallen. Vooral op het platteland ging het dagelijks leven gewoon door. De Duitse soldaten gedroegen zich eerst netjes. Mensen die geen verzet pleegden, kwamen niet in de problemen.

Steeds meer regels

Na een tijdje veranderde dat. De Duitse bezetters voerden steeds meer nieuwe regels in.

- **Verduisteren**

Iedereen moest 's avonds verduisteren. Dat betekende dat er **geen licht** uit huizen en gebouwen naar buiten mocht schijnen. Ramen moesten worden afgedekt met dikke gordijnen of speciaal papier.

Ook de straatverlichting en fietslampen moesten soms uit. Dit deden de Duitsers zodat vijandelijke vliegtuigen geen steden of dorpen konden zien vanuit de lucht.

- **Sperrtijd**

Vanaf eind oktober 1940 kwam er een avondklok. Dit heette de *Sperrtijd*. Tussen 12 uur 's nachts en 4 uur 's morgens mocht **niemand** meer **op straat** zijn. Zo kregen ze betere controle over de mensen. En ze wilden voorkomen mensen stiekem dingen deden tegen de bezetters (verzet).

- **Persoonsbewijs**

Iedereen in Nederland moest een persoonsbewijs hebben. Dat was een soort **identiteitskaart** met een pasfoto, een handtekening en een vingerafdruk. Mensen moesten dit bewijs altijd bij zich hebben.

Voor Joodse mensen werd het nog moeilijker. In hun persoonsbewijs werd een grote **J** gezet. Zo konden zij makkelijk herkend worden. Dat was het begin van steeds meer maatregelen tegen Joodse inwoners.

- **Radio's, fietsen en andere spullen inleveren**

In 1943 moesten veel Nederlanders hun radio inleveren. Zo wilde de bezetter voorkomen dat mensen naar buitenlandse zenders luisterden, zoals de Engelse radio. Via die zenders hoorden mensen nieuws dat de Duitsers geheim wilden houden.

De bezetter nam ook veel spullen van mensen af, die ze zelf gebruikten voor de oorlog.

Bijvoorbeeld:

- Fietsen
- Metaal
- Klokken uit kerktorens
- Voedsel, vee en paarden

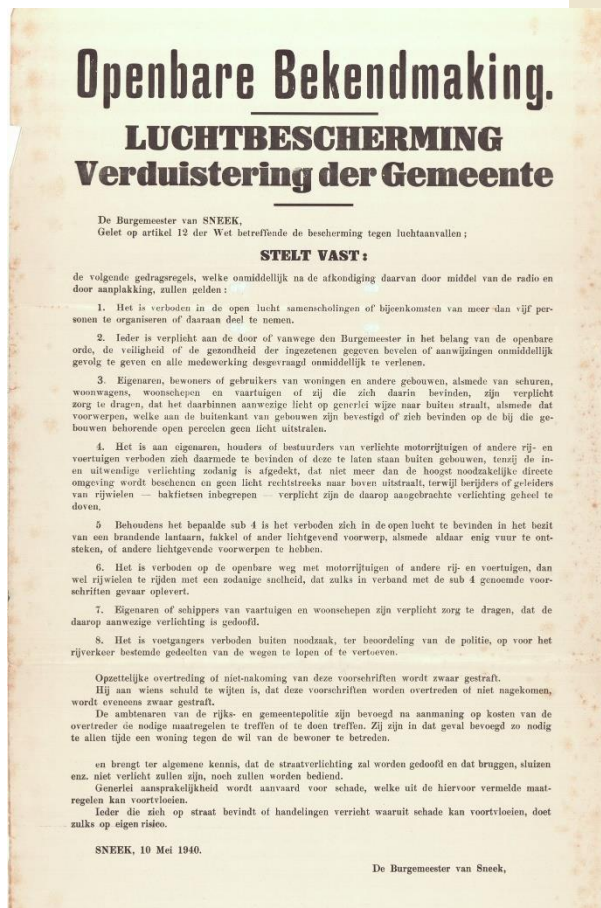
- **Arbeidsinzet (dwangarbeid: verplicht werken voor de Duitsers)**

Vanaf mei 1943 moesten Nederlandse mannen tussen de 18 en 40 jaar verplicht in Duitsland gaan werken. Dit noemden de Duitsers de **Arbeitseinsatz**. Ze moesten bijvoorbeeld werken in fabrieken in Duitsland of op het land. Veel mannen probeerden dit te vermijden door onder te duiken.

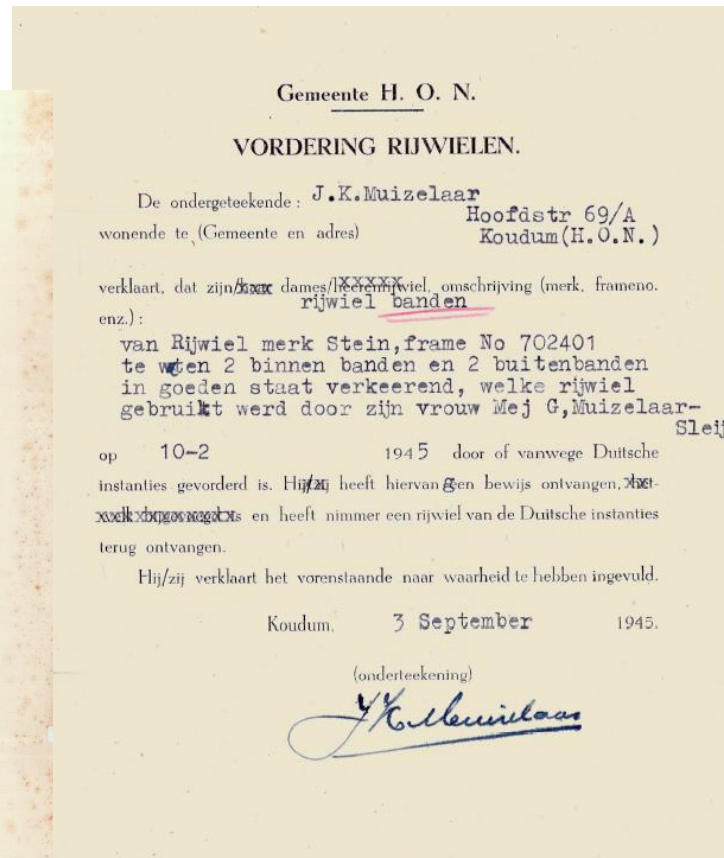
• Razzia's

Soms hielden de Duitsers razzia's. Dan omsingelden ze een dorp of wijk en controleerden ze iedereen. Ze zochten bijvoorbeeld mannen die nog naar Duitsland gestuurd konden worden om te werken.

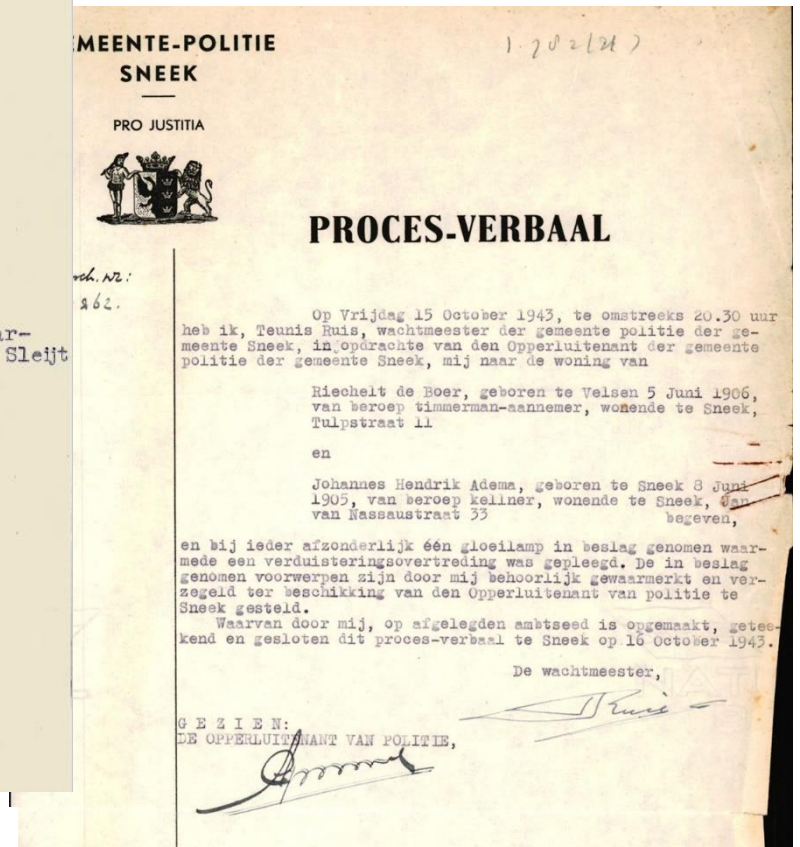
Zo werd het leven in Súdwest-Fryslân stap voor stap minder vrij. Wat eerst nog rustig leek, veranderde langzaam in een tijd met steeds meer regels en beperkingen.

Openbare Bekendmaking van de burgemeester van Sneek met nieuwe regels – 10 mei 1940.

De Duitsers namen ook fietsen van mensen af.

Twee inwoners van Sneek hebben zich niet gehouden aan de verduisteringsregels. De gloeilampen zijn voor straf in beslag genomen.

Joods persoonsbewijs.

Arbeidsinzet voor jonge mannen. Oproep voor mannen om zich aan te melden.

Vals persoonsbewijs, gemaakt door verzetsmensen.

Klassengesprek

Na de overgave kwamen Duitse soldaten overal. Eerst leek het nog mee te vallen, maar al snel werden regels ingevoerd: verduisteren, avondklok, persoonsbewijs en later discriminatie van Joodse inwoners.

- Waarom voerden de Duitsers deze regels in?
- Waarom was het spannend om te protesteren tegen deze regels?

Opdracht

Naast alle regels verboden de Duitsers bijvoorbeeld ook (school)boeken die ingingen tegen de nazi-ideologie. Om controle te houden over wat kinderen leerden.

Maak een lijst: Wat mocht jij gister of vandaag allemaal wat in 1941 niet meer mocht

Het bonnenstelsel

Waarom kwam het bonnenstelsel?

Vlak voor en tijdens de oorlog werden veel producten schaars. Dat betekent dat er te weinig van was. Denk aan koffie, suiker, brood, thee, benzine en schoenen. Daarom werden **distributiebonnen** gebruikt. Dat zijn speciale bonnen die je moet inleveren als je een product wilt kopen. Zonder zo'n bon kun je het product niet krijgen. Zo wilden ze ervoor zorgen dat alles eerlijker werd verdeeld.

Hoe werkte het?

Met een **distributiekaart** kon je voedselbonnen krijgen.

Alleen als je een geldige bon had, kon je een product kopen. Zonder bon kreeg je niets, ook al had je geld.

- Je mocht **niet** de distributiekaart van iemand anders gebruiken.
- In de krant stond elke week welke bonnen geldig waren.

Om een distributiekaart te krijgen, moest je je melden met een persoonsbewijs. Veel onderduikers, dat zijn mensen die zich verborgen hielden, durfden zich daarom niet te melden en kregen geen kaart. De Duitse bezetters gebruikten de distributiekaart dus om te voorkomen dat onderduikers voedsel of spullen konden krijgen. Mensen in het verzet probeerden deze mensen te helpen door stiekem extra kaarten uit te geven.

Verschil tussen stad en platteland

In de steden hadden mensen de bonnen hard nodig om genoeg eten te krijgen. Op het platteland van Súdwest-Fryslân hadden veel mensen een moestuin. Daardoor konden ze soms extra groenten verbouwen. Dat maakte het leven iets makkelijker dan in de stad.

Creatief met eten

Na verloop van tijd waren sommige producten helemaal niet meer te krijgen. Mensen moesten daarom creatief zijn. Een bekend voorbeeld is **surrogaatkoffie**. Vanaf 1941 werd dit verkocht als vervanging van echte koffie. Het werd gemaakt van onder andere tulpenbollen, eikels, erwten en gerst.

Je kon er een soort koffie van zetten, maar de smaak was heel anders dan echte koffie.

Het bonnenstelsel liet zien dat het leven in de oorlog steeds moeilijker werd. Zelfs gewone boodschappen doen was niet meer vanzelfsprekend.

Advertentie voor het besteden van bon 328 aan koffiesurrogaat, 17 juni 1942.

Advertentie voor koffiesurrogaat, 6 juni 1941.

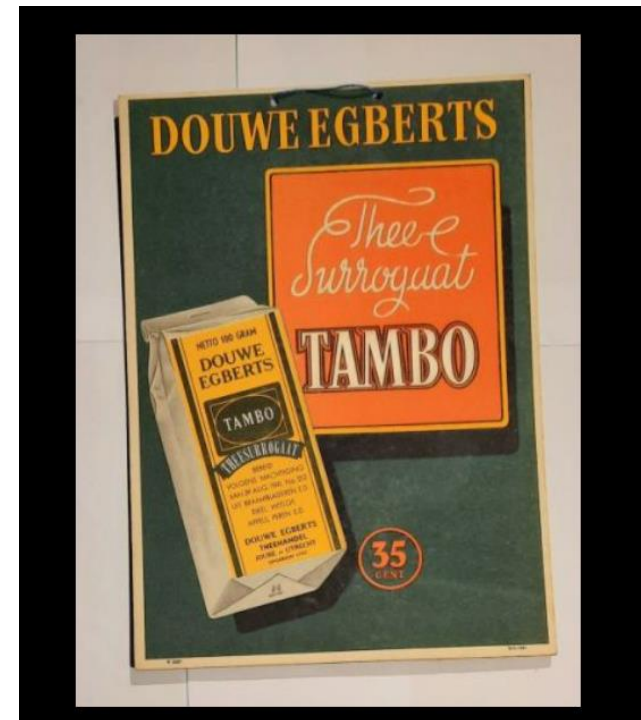
Bolswards Nieuwsblad, 16 maart 1940.

Marga, een surrogaat wasmiddel.

Voedselbonnen die ingewisseld konden worden voor producten.

Douwe Egberts Tambo theesurrogaat

Klassengesprek

De bezetters gebruikten de distributiekartaat dus ook om mensen te controleren. Mensen die zich verborgen hielden of tegen de bezetters waren kregen expres geen bonnen. De verzetsmensen, die stiekem tegen de vijand werkten, overvielen soms zo'n distributiekantoor en stalen bonnen en lijsten met namen. **Waarom zou het verzet dit doen?**

Opdracht 1: Ontwerp een voedselbon

Voedselbonnen werden nogal eens vervalst (nagemaakt) of gestolen uit het kantoor waar ze te verkrijgen waren. Teken je eigen voedselbon voor een product.

Zet erop:

- De **naam** van het product, een **bonnummer**, de **datum**, een **officiële stempel**.

Opdracht 2: Ontwerp een reclame voor een look-a-like product

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren veel producten niet meer te krijgen. Mensen bedachten daarom vervangende producten. Dit noem je een **surrogaat product**. Een voorbeeld is **surrogaatkoffie**: nep-koffie gemaakt van bijvoorbeeld eikels of gerst.

De opdracht:

Bedenk een vervangend product dat mensen in de oorlog zouden kunnen gebruiken. Ontwerp daarna een **reclame** voor dit product.

- **Stap 1 – Bedenk een product**

Kies een product dat in de oorlog schaars was, bijvoorbeeld: Koffie, thee, chocolade, suiker, zeep, kleding of schoenen.

- Bedenk daarna een vervanger. Bijvoorbeeld: koffie van eikels of chocolade van iets anders.

- **Stap 2 – Maak een reclame**

Ontwerp een reclameposter voor jouw product. Zorg dat je reclame bevat:

- een **naam** voor het product.
- een **tekening of afbeelding** van het product.
- een **reclameslogan** (een korte, pakkende zin).
- een korte uitleg waarom jouw product een goede vervanger is.

- **Stap 3 – Presenteer**

Laat je reclame aan de klas zien en vertel:

- welk product je hebt bedacht.
- waarvan het gemaakt is.
- waarom mensen dit zouden willen kopen.

Tip: Denk zoals een reclamemaker. Probeer mensen te overtuigen dat jouw product bijna net zo goed is als het echte product.

Materiaal: Papier en gekleurde potloden/stiften.

Ontslag van burgemeesters (1941–1943)

Tijdens de bezetting wilden de Duitsers de macht in Nederland stevig in handen krijgen. Daarom ontsloegen ze burgemeesters die tegen hen waren.

Sommige burgemeesters waren fel tegen het Duitse bestuur. Andere burgemeesters werkten juist met de Duitsers samen. Maar er waren ook burgemeesters die er tussenin zaten. Zij deden soms wat de nazi's vroegen, daardoor bleven ze burgemeester. Zo kregen ze ook informatie waarmee ze het verzet konden helpen.

Het was dus niet zo dat je in de oorlog alleen maar goed of fout was. Sommige mensen probeerden moeilijke keuzes te maken om anderen te helpen.

- **Wymbritseradeel**

In februari 1941 werd **Sybrand Marinus van Haersma Buma** ontslagen als burgemeester van Wymbritseradeel.

Hij was duidelijk tegen de Duitsers en hielp het verzet. Hij droeg zelfs een speldje van koningin Wilhelmina op zijn jas. Dat was verboden.

Later dat jaar werd hij gearresteerd. Hij kwam eerst in de gevangenis van Scheveningen terecht. Daarna werd hij naar Kamp Amersfoort en daarna naar het concentratiekamp Neuengamme in Duitsland gebracht. Een concentratiekamp is een kamp waar veel mensen werden opgesloten. Ze moesten heel hard werken, kregen weinig eten en werden slecht behandeld. Daar is hij overleden.

- **Sneek**

In mei 1941 werd **Lucas Poppinga** ontslagen als burgemeester van Sneek.

De reden was een protest tegen de Duitsers in Sneek. Het was hem niet gelukt om de schuldigen te vinden. Dat namen de Duitsers hem kwalijk.

Na zijn ontslag dook hij onder. Hij werd vervangen door een burgemeester die lid was van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Dat was de partij die met de Duitsers samenwerkte.

Ook andere burgemeesters werden vervangen of gearresteerd. In Bolsward, IJlst en Hindeloopen bleven de burgemeesters wel in functie. Het werd duidelijk dat de Duitsers alleen bestuurders wilden die hen steunden. Burgemeesters die tegen de bezetter waren, liepen groot gevaar.

Sybrand Marinus van Haersma Buma.

Punt II. Ingekomen stukken en mededelingen.

a. Mededeling van den heer Staatsraad i. b. d., Commissaris der provincie Friesland te Leeuwarden, d.d. 1 April 1941, 1e afd. A, no. 794, dat de Rijkscommissaris op grond van par. 1 van zijn verordening no. 3/1940, bij besluit van 26 Maart jl., hetwelk onmiddellijk van kracht is geworden, ontslag heeft verleend aan den heer Mr. S. M. van **Haersma Buma** als burgemeester dezer gemeente.

De Voorzitter zeide, door de leden staande aangehoord, het volgende:

Met leedwezen hebben wij van dit bericht kennis genomen. Het ontslag van onzen beminden burgemeester heeft ons zeer getroffen, en het is mij een behoefte, hem dank te zeggen voor het vele dat hij in zijn korte ambtsperiode voor de gemeente heeft gedaan.

Moge de Almachtige God, aan Wien alle dingen onderworpen zijn, den burgemeester en de zijnen, en ons allen, sterken in deze moeilijke weg.

Mededeling in de krant van ontslag burgemeester Haersma Buma. Sneeker Nieuwsblad, 30 april 1941.

Lucas Poppinga.

Klassengesprek

Wat doe je als je de baas bent.. maar je mag niet meer zelf beslissen?

Stel: Jij bent de burgemeester van je dorp of stad.

Er komt een nieuwe leider die zegt: 'Je moet doen wat ik zeg. Anders word je ontslagen.'

- Wat zou jij doen als je in de schoenen van een burgemeester stond?
- Is het moedig om je mening te laten zien?

Joodse mensen in Súdwest-Fryslân

De leider van Duitsland, Adolf Hitler, en de nazi's dachten dat mensen niet allemaal gelijk waren. Zij verdeelden de mensen in twee groepen.

- **Übermensen:** mensen die volgens hen beter waren (zoals veel Duitsers).
- **Untermensen:** mensen die volgens hen minder waard waren. Dat waren Joden, maar ook Sinti en Roma, mensen met een ander geloof, homoseksuelen, mensen met een beperking en mensen met andere politieke ideeën.

Hitler wilde deze groepen niet in zijn rijk hebben en vond daarom dat ze moesten verdwijnen.

In Súdwest-Fryslân woonden ook Joodse mensen. De meeste woonden in Sneek. Daar was een eigen Joodse gemeente met een synagoge. In Bolsward, IJlst en Wonseradeel woonden maar enkele Joodse inwoners.

Steeds meer regels tegen Joden

Vanaf 1941 voerden de Duitsers steeds strengere regels in tegen Joodse mensen. Die regels waren oneerlijk en discriminerend.

- Op veel plekken hingen bordjes met: 'Verboden voor Joden'.
- Joden mochten niet meer naar zwembaden, stranden, parken, bioscopen, bibliotheken, cafés en restaurants.
- In 1942 mochten Joodse kinderen niet meer naar school.
- In hun persoonsbewijs kwam een grote J te staan.
- Daarna moesten zij een gele ster op hun kleding dragen, zodat iedereen kon zien dat zij Joods waren.
- Ook moesten Joodse gezinnen steeds meer spullen inleveren, zoals geld, fietsen en waardevolle bezittingen.

Weggevoerd naar kampen

In 1942 begonnen de deportaties. Joodse mensen werden met treinen, vaak in volle veewagons, weggevoerd naar kampen in Oost-Europa.

In sommige kampen moesten mensen heel zwaar werk doen onder slechte omstandigheden. In andere kampen, zoals Auschwitz, werden veel mensen direct na aankomst vermoord.

Wat gebeurde er in Sneek?

In Sneek woonden tijdens de oorlog 68 Joodse mensen. De meesten konden op tijd onderduiken en zich verstoppen. Maar 25 mensen konden niet ontsnappen. Zij werden gedeporteerd en kwamen om in de kampen. Het jongste slachtoffer was 11 jaar oud. Het oudste was 80 jaar.

De anti-Joodse maatregelen lieten zien hoe oneerlijk en wreed het Duitse bestuur was. Voor Joodse inwoners veranderde hun leven stap voor stap in angst en gevaar.

Overleden te akte nr.		op		1) Vergel. met geb.akte No.		2) Gezinsv. vader	
6) Kerkel. gez. NI J		7) Beroep (h-o) Kapster(o)		4) op 19 September 1920 gem. Fulda ond./land Duitsland 5) Nat. Ned		3) a Pino-- b Margot--	
8) Eduard-- van en van Sichel, Berta--		geb. op 24 Jun 90 te Sneek geb. op 19 Dec 93 te Fulda Dl					
9) Geslachtsnaam en 10) Voornamen		11-12) Geboren		13) Huwelijk gesloten		14-15-16) Huwelijk ontbonden	
I		op		op		door	
II		te		te		door	
21) Dagt. aang.		22) Gemeente en adres		21)		22)	
22Feb34		DUITSCHLAND Fulda SNEEK Kruizebroeder- straat 47					
18Mrt40		LEERSUM RijksstraatB56					
30Sep40		LEEUWARDERADEEL Huizum Fr v Mierisstr 13					
21Nov40		HET BILDT Sint Anna Parochie 308					
30Oct41		PB 004158					
14Jan42		SNEEK Kruizebroederstr 47					
30Dec42		VOW					
23) Verplichte aant.		24) Onverpl. aant. DSK 11978+ (uitgeweken)					

N. S. 15214 m

VOW betekent:
Vertrokken Onbekend Waarheen

Een persoonskaart van de Joodse vrouw Margot Pino. In 1934 verhuisde het gezin Pino van Duitsland naar Sneek. Margo zat in 1942 Den Haag in het verzet en werd gearresteerd. Ze overleed in 1943 in vernietigingskamp Auschwitz, in Polen.

Op veel plekken hingen bordjes met: 'Verboden voor Joden' of 'Joden niet gewenscht'.

De ster die Joden vanaf 1942 op hun kleding moesten dragen.

Klassengesprek

Het begon niet meteen met kampen, het begon met regels en buitensluiten. Hulp bieden aan Joodse mensen was verboden. Mensen moesten kiezen: zich verzetten tegen de regels of weggijken. Sommige mensen durfden te helpen, anderen hielden zich stil.

- Waarom was het spannend en soms moeilijk om Joodse mensen te helpen?

Opdracht

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden Joodse mensen stap voor stap steeds meer buitengesloten. Het begon met regels, maar die werden steeds strenger en oneerlijker.

Wat ga je doen?

Hieronder staan verschillende maatregelen (door elkaar). Schrijf de maatregelen op en vraag de kinderen om ze in de juiste volgorde te plaatsen: van minder erg naar het allerergst.

Schrijf de nummers 1 t/m 6 op en zet de juiste letter erachter.

Maatregelen (door elkaar):

- A. Joodse mensen moesten een gele ster op hun kleding dragen. (nr. 4)
- B. Joodse mensen werden gedeporteerd naar kampen. (nr. 6)
- C. Joodse mensen mochten niet meer naar zwembaden, stranden, parken en bioscopen. (nr. 1)
- D. In hun persoonsbewijs kwam een grote 'J' te staan. (nr. 3)
- E. Joodse kinderen mochten niet meer naar school. (nr. 2)
- F. Joodse gezinnen moesten hun spullen inleveren, zoals geld en fietsen. (nr. 5)

Het verzet

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen ook in Súdwest-Fryslân mensen in verzet tegen de Duitsers. Eerst waren het kleine groepjes, later werkten ze steeds meer samen.

Verzet in Sneek

In 1940 richtte **Willem Santema** in Sneek een verzetsgroep op.

Deze groep:

- hielp Joodse mensen aan onderduikadressen;
- smokkelde Joodse kinderen naar Friesland (zij werden '*smokkelbern*' genoemd);
- verspreidde geheime kranten;
- hielp neergeschoten piloten.

In en rond Sneek zaten tijdens de oorlog ongeveer honderd Joden ondergedoken. Dat was erg gevaarlijk. Wie werd betrapt, kon gevangen worden genomen of zelfs gedood worden.

In Bolsward, Hindeloopen, Scharnegoutum en Makkum waren ook verzetsgroepen actief. Zij:

- verborgen onderduikers;
- maakten valse persoonsbewijzen;
- bevrijdden gevangenen;
- maakten en verspreidden geheime kranten zoals Trouw;
- hielpen bij droppings van wapens en spullen.

Sommige verzetsgroepen pleegden acties om de Duitsers tegen te werken, zoals het in brand steken van belangrijke papieren zodat jonge mannen niet naar Duitsland hoefden voor werk.

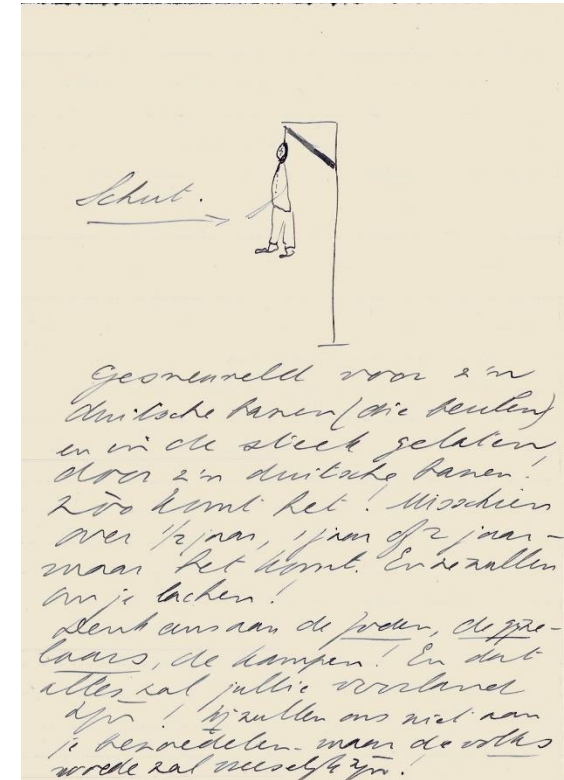
Het leven van verzetsmensen was spannend en gevaarlijk. Toch bleven veel mensen zich inzetten voor vrijheid. Dankzij hun moed konden veel mensen worden gered en werd het werk van de Duitsers moeilijker gemaakt.

Willem Santema (1902-1944), oprichter van de verzetsgroep in Sneek.
Bron: Oorlogsgravenstichting.

Het verzetsblad 'Trouw' dwarrelde in Súdwest-Fryslân regelmatig naar beneden vanuit geallieerde vliegtuigen.

Dreigende brief aan NSB burgemeester Schut van Sneek.

Titus Brandsma

Titus Brandsma werd geboren in 1881 in Oegeklooster bij Bolsward. Hij was priester, leraar en schrijver.

Al vóór de Tweede Wereldoorlog waarschuwde hij via publicaties in dag- en weekbladen en tijdens lezingen mensen voor het gevaar van het nazisme. Hij vond dat iedereen gelijk is en dat je niemand mag buitensluiten of haten.

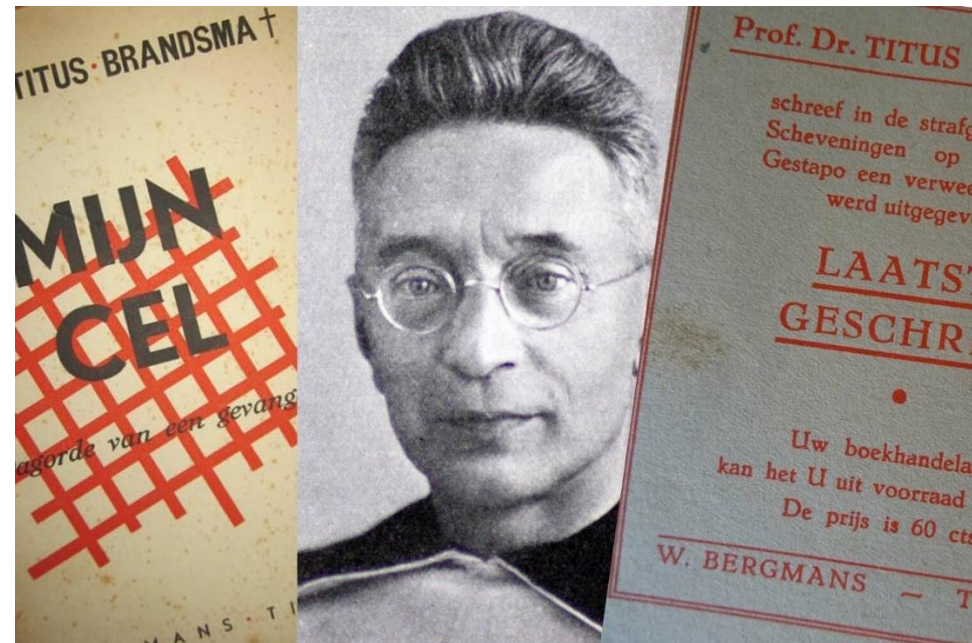
Toen de Duitsers Nederland bezetten, bleef hij zich uitspreken. De Duitse bezetters vonden hem daarom gevaarlijk. In 1942 werd hij opgepakt en via verschillende gevangenissen naar concentratiekamp Dachau in Duitsland gebracht. Daar stierf hij op 26 juli 1942 door uitputting.

Na zijn dood vroeg zijn familie of ze zijn spullen terug konden krijgen. Dat lukte. Op 4 oktober 1942 kregen ze zijn tas en koffer terug, met daarin onder andere zijn hoed en zijn schoenen. Dat was heel bijzonder, want vaak kregen families niets meer terug uit een concentratiekamp.

Titus Brandsma wordt herinnerd als iemand die moedig was en opkwam voor wat eerlijk en rechtvaardig is.

De schoenen van Titus Brandsma.

Titus Brandsma (1881-1942).

Klassengesprek

Schrijf op het bord: **MOED**

Vraag:

- Wat betekent moed?
- Is moed hetzelfde als geen angst hebben?
- Kun je moedig zijn en toch bang?

Leg uit: Verzetsmensen waren vaak bang. Maar ze deden het toch.

De Duitsers tegen het verzet

Tijdens de oorlog voerde het verzet acties uit tegen de Duitsers en hun helpers. Maar dat was gevaarlijk. Als er iets gebeurde, namen de Duitsers vaak wraak. Daarbij werden soms onschuldige mensen gedood.

De Sneeker Bloednacht (1944)

Op 13 juli 1944 werd Gaele van der Kooij, een lid van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB), neergeschoten door verzetsmensen. Hij werkte samen met de Duitsers. Hij raakte zwaargewond, maar overleefde de aanslag.

Als wraak schoten de Duitsers in de nacht van 13 op 14 juli 1944 maar liefst 4 inwoners van Sneek dood. Deze inwoners stonden bekend als tegenstanders van de Duitsers.

Eén man, verzetsman en gemeentesecretaris Ludolf Rasterhoff, werd in zijn woning neergeschoten. Hij overleefde de aanslag, doordat hij deed alsof hij dood was. Deze gebeurtenis wordt de **Sneeker Bloednacht** genoemd.

Wraak in Bolsward

Vlak voor de bevrijding kwamen verzetsleden in Bolsward toevallig een Duitse soldaat tegen. De verzetsleden schoten hem dood uit schrik. Later vonden andere Duitse soldaten zijn lichaam. Als wraak haalden zij vier mannen uit huizen in de buurt. Drie van hen werden doodgeschoten. Eén man wist te ontsnappen.

Razzia in Makkum

In Makkum deden de Duitsers zich voor als verzetsmensen om informatie te krijgen. Zo kwamen zij achter belangrijke gegevens over het verzet. Op 7 april 1945, vlak voor de bevrijding, hielden de Duitsers een razzia in het dorp. Dat is een plotselinge, grote actie van de Duitsers om in één keer veel verzetsmensen op te pakken. Zeven mannen werden doodgeschoten.

Deze gebeurtenissen laten zien hoe gevaarlijk het verzet was. De Duitsers reageerden vaak met harde en wrede wraakacties, waarbij veel onschuldige mensen het leven verloren.

Een foto van gemeentesecretaris Rasterhoff in Sneek, die de Sneeker Bloednacht overleefde. In 1946 werd hij burgemeester van Sneek.

Krantenartikel over de Sneeker Bloednacht in het Friesch Dagblad 1964.

Klassengesprek

Wat is het verschil tussen straf en wraak?

Schrijf twee woorden op het bord: **STRAF** **WRAAK**

Laat leerlingen in tweetallen bespreken:

- Wat is het verschil?
- Wanneer is iets eerlijk?
- Wanneer wordt het oneerlijk?

Bespreek klassikaal en stuur naar: **STRAF** = volgens regels **WRAAK** = uit boosheid, vaak zonder eerlijk proces

Vliegtuigongelukken in Súdwest-Fryslân

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vlogen veel vliegtuigen over Nederland. Ze waren onderweg naar Duitsland of terug naar Engeland. Boven Súdwest-Fryslân werden meerdere vliegtuigen neergeschoten. Daarbij kwamen veel mensen om het leven.

Tussen 1942 en 1944 stortten vliegtuigen neer bij onder andere Koudum, Ypecolsga, IJlst, Bolsward en in het IJsselmeer bij Kornwerderzand. Vaak kwamen alle bemanningsleden om het leven. Soms overleefde iemand de crash met een parachute, maar meestal niet.

Bij Bolsward ontplofte na een crash van een Amerikaans vliegtuig zelfs nog een bom uit het vliegtuig, waardoor veel schade ontstond in de omgeving.

Deze vliegtuigongelukken maakten veel indruk op de inwoners. Ze zagen brandende vliegtuigen neerstorten in hun weilanden of in het water. Het liet zien dat de oorlog ook in Súdwest-Fryslân dichtbij was.

Laatste vlucht van de Lancaster ED603

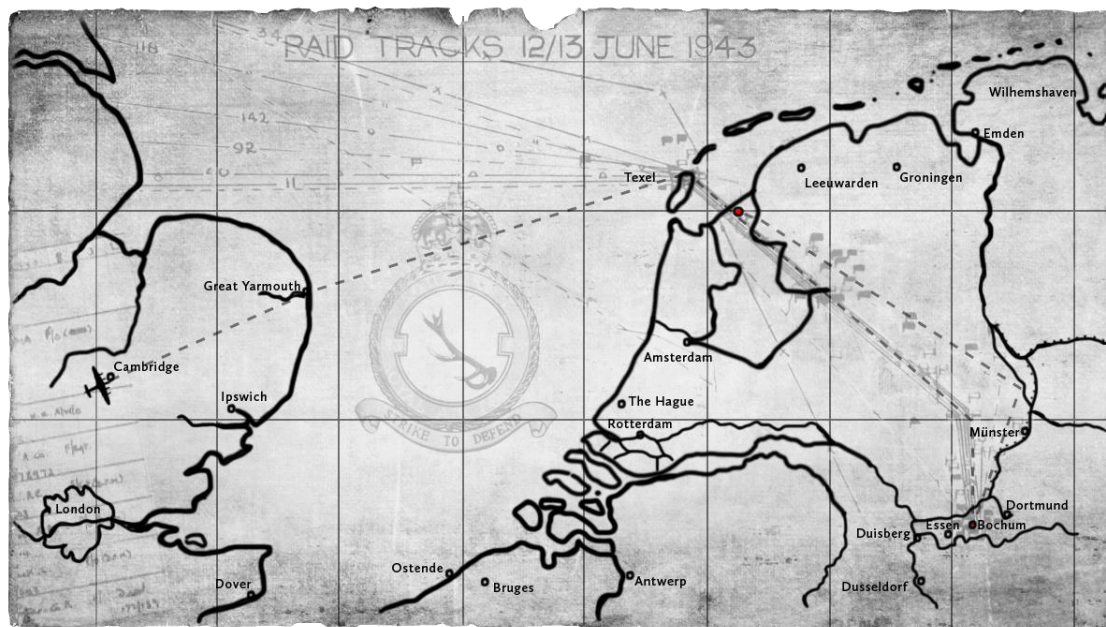
In juni 1943 werd een Brits vliegtuig door de Duitsers neergeschoten boven het IJsselmeer, vlak bij Kornwerderzand. De Lancaster ED603 was een bommenwerper van de Royal Air Force (de luchtmacht van Engeland), die onderweg naar huis was van een gevaarlijke missie boven Duitsland.

Alle zeven Engelse bemanningsleden kwamen bij de crash om het leven. Een deel van de bemanning spoelde aan op de Friese kust, maar drie mannen waren lange tijd vermist. In 2023 werden hun resten gevonden toen het vliegtuig uit het water werd gehaald. Dat heet een berging. In 2025 zijn de drie bemanningsleden herbegraven op de begraafplaats in Workum, waar hun andere twee kameraden al eerder begraven werden.

Links

- Op de website <https://luchtoorlogfriesland.nl/> kun je alle vliegtuigcrashes zien op een kaart.
- Op de website <https://geborgenverleden.nl/> vind je meer informatie over de crash van de Lancaster ED603 en de bemanning.
- De [documentaire 'Pathfinder Lost' van Omrop Fryslân](#) gaat over de laatste reis van de Lancaster ED603 en de vermiste bemanningsleden.

Een bekend type vliegtuig dat neerstortte was de Avro Lancaster (bron: Imperial War Museum).

De laatste vlucht van de Lancaster ED603, die neergeschoten werd bij Kornwerderzand. (klik op de kaart voor een animatie).

Het staartstuk van een vliegtuigwrak in het Kazemattenmuseum in Kornwerderzand.

Het propeller-monument in Exmorra.

Klassengesprek: Helpen in moeilijke tijden

Vraag: Waarom staan er monumenten voor piloten die hier niet eens woonden?

De piloten kwamen misschien niet uit Friesland, maar ze vochten tegen Duitsland om Europa te bevrijden.

Veel van hen waren jong — soms maar 18, 19 of 20 jaar. Ze lieten hun eigen land achter om anderen te helpen.

- zij vochten voor vrijheid
- vrijheid stopt niet bij de grens
- oorlog raakt veel mensen

Opdracht

Na de oorlog wilden dorpen en nabestaanden de piloten herdenken en werden er monumenten geplaatst. Veel monumenten staan precies op de plek waar een vliegtuig neerstortte. Zo blijven de verhalen over de piloten en de gebeurtenissen bewaard.

Ontwerp een klein monument voor omgekomen piloten.

Denk na over:

- Welke vorm kies je?
- Van welk materiaal zou het gemaakt worden?
- Welke tekst zet je erop?

Materiaal: papier en kleurpotloden/stiften

Barre tijden: De Hongerwinter (1944-1945)

De winter van 1944-1945 was één van de moeilijkste periodes van de oorlog. Deze winter noemen we de **Hongerwinter**. Veel mensen in Nederland hadden bijna niets te eten. Het was erg koud en er lag veel sneeuw. Vooral in het westen van Nederland hadden mensen grote honger en moesten ze alles doen om te overleven.

Door honger, kou en ziekte overleden in Nederland ongeveer 20.000 tot 25.000 mensen.

Op zoek naar eten

Mensen uit steden zoals Amsterdam reisden helemaal naar Súdwest-Fryslân. Dit noemden ze hongertochten. Ze fietsten of liepen soms honderden kilometers naar het noorden. Ze hoopten bij boeren eten te kunnen krijgen, zoals aardappels of graan.

Ook in Súdwest-Fryslân was er minder eten dan normaal:

- Sommige producten waren helemaal niet meer te koop.
- Andere producten waren er maar heel weinig.

Soms aten mensen dingen die ze normaal nooit zouden eten, zoals bloembollen.

Friesland als veilige plek voor evacués

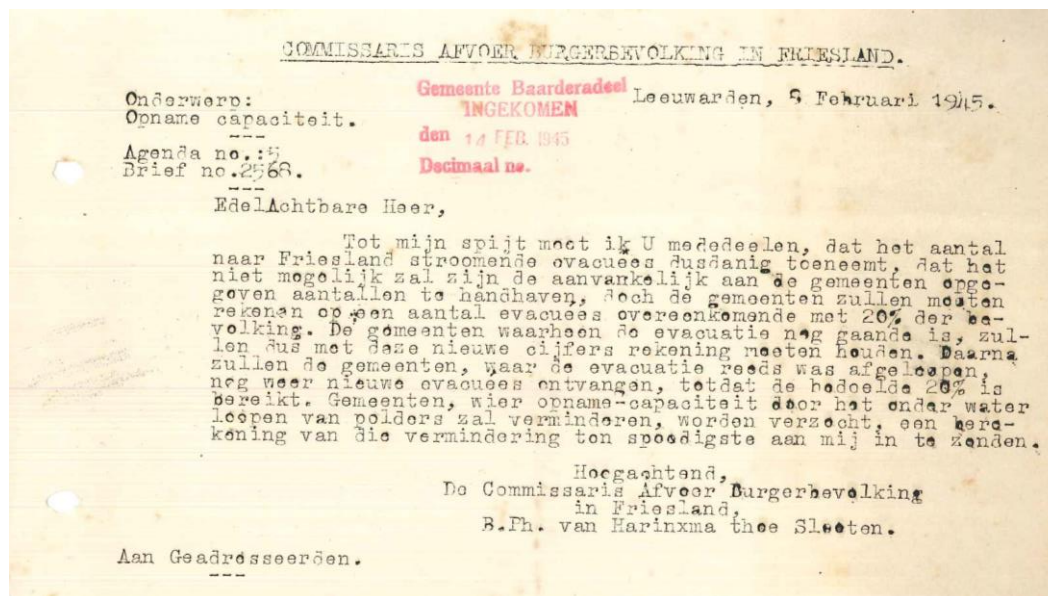
Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak in 1940, kwamen ook de eerste vluchtelingen, **evacués** en **hongerkinderen** naar Friesland. Evacués zijn mensen die hun huis moeten verlaten omdat het daar niet meer veilig is. De hongerkinderen werden ook wel **bleekneusjes** genoemd, en werden naar het platteland gestuurd om bij te komen en weer sterker en gezonder te worden.

De meeste evacués en hongerkinderen kwamen tijdens de Hongerwinter in februari 1945 uit Limburg en de Betuwe. Maak ook uit steden zoals Amsterdam, Rotterdam of Den Haag. Na een lange zware tocht in overvolle treinen kwamen de evacués aan in Leeuwarden. Vanuit Leeuwarden werden de mensen verspreid over Friesland. Voor veel mensen werd Friesland een plek waar ze tijdelijk konden schuilen en genoeg eten konden krijgen.

Gaarkeukens

Om mensen te helpen, werden **gaarkeukens** opgericht. Daar werd in grote potten gekookt. Mensen konden daar gratis een maaltijd krijgen of ze betaalden een klein bedrag. Mensen moesten vaak lang in de rij staan. Het eten was niet altijd lekker of gezond. Soms werden mensen er zelfs ziek van. Maar zonder eten overleef je niet, dus namen mensen dat risico.

De Hongerwinter was een zware tijd. Veel mensen hadden honger, kou en weinig hoop. Pas in 1945, toen Nederland werd bevrijd, kwam er langzaam een einde aan deze moeilijke periode.

Melding van een grotere stroom van evacués naar Friesland, februari 1945.

Kinderen kwamen naar Friesland tijdens de Hongerwinter.
 Bron: NIOD/Beeldbank WO2.

Klassengesprek: Helpen in moeilijke tijden

Mensen met honger kon je helpen, namelijk het eten dat je had delen. Maar zelf had je al weinig eten.

- Waarom denk je dat Friese gezinnen kinderen uit het westen wilden helpen?
- Zou jij het moeilijk vinden om een onbekend kind in huis te krijgen? Waarom wel of niet?
- Waarom kan het belangrijk zijn om anderen te helpen in moeilijke tijden?

Friesland bevrijd (april 1945)

In april 1945 werd Súdwest-Fryslân bevrijd door Canadese soldaten, maar op sommige plekken werd nog hevig gevochten. Canadese soldaten trokken de provincie binnen om Nederland te bevrijden.

Bolsward en Sneek

Op 15 april werd ook Sneek bevrijd. De meeste Duitse soldaten waren toen al vertrokken. Ook daar gingen de vlaggen uit.

Op 16 april 1945 bereikten de Canadezen Bolsward. De inwoners waren dolblij. Ze juichten, zongen het Wilhelmus en hingen de Nederlandse vlag uit. Mensen stonden langs de weg om de legerauto's en tanks te bekijken.

Andere dorpen

- Op 16 en 17 april kwamen de Canadezen in Workum, Witmarsum en Pingjum. In Pingjum vochten de Duitsers nog hard terug voordat ze zich overgaven. Bij de strijd kwamen ook militairen en 6 inwoners om het leven. En het dorp was flink verwoest door kanonnen.
- Hindeloopen en Stavoren werden op 17 april bevrijd.
- Op 18 april werd Makkum bevrijd. Daar verliep het anders dan in andere plaatsen. De Duitsers wilden zich eerst niet overgeven. Er werd nog gevochten en er vielen die dag doden in het dorp.

De bevrijding bracht grote blijdschap, maar ook verdriet om de mensen die tijdens de oorlog waren omgekomen. Na vijf lange jaren was Nederland, en ook Súdwest-Fryslân eindelijk weer vrij. Nog elk jaar herdenken we de oorlog en vieren we de vrijheid.

Bevrijding van Lollum in 1945.

*Pingjum werd als gevolg van de aanval van de Canadezen bijna helemaal verwoest.
Bron: Nationaal Archief.*

April 1945: Duitse soldaten verlaten Bolsward kort na de bevrijding.

Klassengesprek

Stel je voor dat het april 1945 is. De oorlog heeft vijf jaar geduurd. Opeens hoor je lawaai op straat. Je kijkt naar buiten en ziet de eerste Canadese tanks het dorp of de stad binnenrijden waar je dan woont.

- Wat zou jij als eerste doen?
- Wat zou je voelen? Blijdschap, opluchting, spanning of misschien ook een beetje angst? Waarom?

Onderzoeksopdracht: Foto's uit de oorlog

Je gaat op zoek naar foto's van jouw omgeving uit de Tweede Wereldoorlog. Een handige website hiervoor is <https://beeldbankwo2.nl/>. Op deze website vind je veel foto's en andere beelden uit de Tweede Wereldoorlog.

- Kies een bijzondere foto uit.
 - Wat zie je allemaal?
 - Wat vind jij belangrijk aan deze foto?

Nawoord

De les 'De Tweede Wereldoorlog in Súdwest-Fryslân' is ontwikkeld door [Gemeentearchief Súdwest-Fryslân](#) en [Bibliotheken Mar en Fean](#). Met deze les hebben we de leerlingen informatie willen geven over het leven in onze gemeente tijdens de Tweede Wereldoorlog.

We hopen dat jullie een leuke les hebben gehad! De les is nog in ontwikkeling, dus het zou ons erg helpen als we feedback krijgen. Welke onderwerpen heb je behandeld, wat juist niet en welke onderwerpen miste je? Wat vond je van de opdrachten?

Mocht je naast de feedback ook mooie tekeningen of gesprekken gehad hebben, dan horen we dat ook graag via archief@sudwestfryslan.nl. Ben je enthousiast en wil je ook **les 2** ontvangen? [Meld je aan via onze website](#). Of stuur een mail naar archief@sudwestfryslan.nl.